

University of Groningen

De klimaatcrisis als koloniale crisis

Pesa, Iva

Published in:
 Tijdschrift voor Geschiedenis

DOI:
[10.5117/TvG2023.1.005.PESA](https://doi.org/10.5117/TvG2023.1.005.PESA)

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
 2023

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Pesa, I. (2023). De klimaatcrisis als koloniale crisis: Inzichten uit de Afrikaanse milieugeschiedenis. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 136(1), 62-73. <https://doi.org/10.5117/TvG2023.1.005.PESA>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

REVIEWARTIKEL

De klimaatcrisis als koloniale crisis

Inzichten uit de Afrikaanse milieugeschiedenis

Iva Peša

Abstract

The climate crisis as a colonial crisis. Perspectives from African environmental history

By reviewing recent works in African environmental history, this article explores the colonial roots of the Anthropocene. I argue that a historical approach is crucial to understand the current climate crisis and its planetary inequalities. This article traces colonial environmental injustices, through examples such as forestry, agriculture and hydroelectric dam schemes, to show how they are reproduced and endure into the present. The exclusionary histories of the nature-culture divide as well as the problematic effects of colonial development schemes poignantly presage the unsustainability of contemporary interventionist climate policies. In this respect, African environmental history provides unique perspectives on the Anthropocene's unequal dynamics. Historians can play a more prominent role in contemporary debates about the climate crisis by documenting these colonial legacies and in doing so they can contribute to more just and sustainable climate policies.

Keywords: African history, environmental history, Anthropocene, climate justice, colonialism

Debatten over klimaatverandering en het Antropoceen – het tijdperk waarin het klimaat op aarde onontkoombaar de gevolgen ondervindt van menselijke activiteit – zijn sterk gericht op het heden en de toekomst.¹ Droogte in de Hoorn van Afrika of overstromingen in de Niger Delta worden in de media afgeschilderd als acute crises, die

onmiddellijke actie behoeven.² Adaptatie, mitigatie en toekomstbestendigheid staan centraal in de voorgedragen oplossingen en in het beleid dat ontwikkeld wordt om bescherming te bieden tegen de bedreigingen van klimaatverandering.³ Technologie (variërend van het bouwen van dammen tot het kunstmatig opwekken van regen of het injecteren van aerosolen in de atmosfeer) en internationale diplomatieke afspraken (zoals

¹ Bruce Erickson, 'Anthropocene Future. Linking Colonialism and Environmentalism in an Age of Crisis', *Environment and Planning D. Society and Space* 38.1 (2020) 111-128; Susie O'Brien en Cheryl Lousley, 'A History of Environmental Futurity. Special Issue Introduction', *Resilience. A Journal of the Environmental Humanities* 4.2-3 (2017) 1-20.

² Cajetan Iheka, *African Ecomedia. Network Forms, Planetary Politics* (Durham 2021).

³ Hany Besada en Nelson K. Sewankambo eds., 'CIGI Special Report: Climate Change in Africa. Adaptation, Mitigation and Governance Challenges' (The Centre for International Governance Innovation 2009).

de klimaatakkoorden die opgesteld worden tijdens mondiale conferenties over klimaatverandering, met name de Conference of the Parties (COP)) worden vervolgens aangewend om toekomstige rampen te voorkomen.⁴ Klimaatmodellen doen voorspellingen over milieuveranderingen in de nabije en verdere toekomst en zetten uiteen hoe menselijk handelen aangepast dient te worden om de aarde bewoonbaar te houden. Doorgaans is er in zulke debatten maar beperkt ruimte voor historische perspectieven. Een uitzondering zijn evolutionaire en *longue durée* benaderingen, maar daarbij hebben andere experts, zoals archeologen, biologen en paleontologen vaak de overhand.⁵

Recent is er echter steeds meer aandacht gekomen voor vraagstukken over klimaatongelijkheid, klimaatrechtvaardigheid en de ‘kolonialiteit van klimaatverandering’, zoals geografe Farhana Sultana dit noemt.⁶ De aandacht wordt binnen deze debatten gevestigd op historische processen van kapitalisme en ongelijke ontwikkeling. Het is, kortom, noodzakelijk om ook oog te hebben voor het verleden wanneer er plannen worden gemaakt om te leren leven met het Antropoceen. De koloniale wortels van de ongelijke effecten van klimaatverandering – wie is er het meest kwetsbaar en wie kan zich

aanpassen? – worden steeds beter onderkend. De roep om klimaatherstelbetalingen lijkt te zijn geformaliseerd met de oprichting van het klimaatschadefonds, dat armere landen financieel ondersteunt wanneer ze schade ondervinden door natuurrampen. Terwijl landen als Sierra Leone, Tsjaad en Madagaskar zelf historisch relatief weinig hebben bijgedragen aan de opwarming van de aarde, moeten zij daarvan wel disproportioneel de gevolgen verduren. Financiële steun zou de scherpste randen van deze onevenredige kwetsbaarheid moeten weghalen.⁷

Een historische blik geeft ons niet alleen beter inzicht in processen van destructie van het ecosysteem, maar kan ook het ontstaan van milieurechtvaardigheden vastleggen. Historici zouden daarom een meer prominente rol kunnen innemen in debatten over het Antropoceen. Terwijl gedetailleerde historische kennis bij uitstek relevante inzichten biedt voor beleidsvorming omtrent milieu en klimaat, hebben historici tot nu toe maar een beperkt aandeel gehad in het formuleren van meer rechtvaardig en duurzaam beleid. Dit artikel stelt dat historici, juist door kennis aan te dragen over koloniale milieurechtvaardigheden, kunnen bijdragen aan een beleidsdialoog over onderwerpen zoals landbouw, wildparken en bosbeheer.

Dit artikel stelt de kolonialiteit van het Antropoceen centraal.⁹ Het brengt verscheidene

4 Emma L. Tompkins en W. Neil Adger, ‘Defining Response Capacity to Enhance Climate Change Policy’, *Environmental Science & Policy* 8.6 (2005) 562-571.

5 Julia Adeney Thomas, Mark Williams en Jan Zalasiewicz, *The Anthropocene. A Multidisciplinary Approach* (Londen 2020); Amanda Power, Iva Peša en Eiko Honda, ‘Undoing the Discipline. History in the Time of Climate Crisis and Covid-19’, *Journal for the History of Environment and Society* 5 (2020) 33-44.

6 Farhana Sultana, ‘The Unbearable Heaviness of Climate Coloniality’, *Political Geography* 99 (2022) 102638; Laura Pulido, ‘Geographies of Race and Ethnicity II. Environmental Racism, Racial Capitalism and State-Sanctioned Violence’, *Progress in Human Geography* 41.4 (2017) 524-533; Robert D. Bullard, *Dumping in Dixie. Race, Class, and Environmental Quality* (Boulder 1990).

7 E. Calliari, O. Serdeczny en L. Vanhala, ‘Making Sense of the Politics in the Climate Change Loss & Damage Debate’, *Global Environmental Change* 64 (2020) 102133; Olúfẹ́mi O. Táíwò, *Reconsidering Reparations* (Oxford 2021).

8 Justin Hosbey, Hilda Lloréns en J.T. Roane, ‘Introduction. Global Black Ecologies’, *Environment and Society. Advances in Research* 13 (2022) 1-10; Iva Peša, ‘Anthropocene Narratives of Living with Resource Extraction in Africa’, *Radical History Review* 145 (2023) 125-138; Kathryn Yusoff, *A Billion Black Anthropocenes or None* (Minneapolis 2018).

9 Emmanuel Kreike, ‘Environmental History’, in: *Oxford Research Encyclopedia in African History* (2018),

recente werken uit de Afrikaanse milieugeschiedenis samen die de relevantie van een historische benadering om milieuverandering en haar gevolgen voor mens, dier en planeet te begrijpen onderstrepen.¹⁰ Er is nood aan klimaat- en milieubeleid dat stevig verankerd is in Afrikaanse gemeenschappen en afstapt van mondiaal ongedifferentieerde benaderingen. Wat voor perspectief biedt aandacht voor kolonialiteit in Afrika op de planetaire klimaatcrisis? Drie thema's staan centraal. Allereerst wordt er gekeken naar ideeën over 'natuur' en hoe natuurbehoud zich sinds de koloniale periode vooral definieerde als een domein gescheiden van menselijke inmenging. Vervolgens belicht ik enkele milieuveranderingen tijdens de koloniale periode en leg ik uit hoe deze doorwerkten in de postkoloniale periode. Ten derde analyseer ik ideeën omtrent 'moderniteit', 'ontwikkeling' en 'duurzaamheid', om zo denkbeelden rondom historische en hedendaagse milieuveranderingen beter te kunnen begrijpen. In de slotbeschouwing kom ik terug op de beleidsrol die historische kennis zou kunnen spelen in een planetair Antropoceen en stip ik aan hoe historici kunnen bijdragen aan debatten over klimaatongelijkheid.

Natuur, natuurbehoud en de rol van de mens

De acute klimaatcrisis en verwoestende milieurampen (zoals Cycloon Freddie in Malawi) hebben ervoor gezorgd dat historici

<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277734.013.94>; Sandra Swart, 'At the Edge of the Anthropocene. Crossing Borders in Southern African Environmental History', *South African Historical Journal* 73.1 (2021) 1-10.

¹⁰ Gabriëlle Hecht, 'Interscalar Vehicles for an African Anthropocene. On Waste, Temporality, and Violence', *Cultural Anthropology* 33.1 (2018) 109-141.

steeds meer oog hebben voor milieugeschiedenis. Historici maken hierbij gebruik van innovatieve interdisciplinaire benaderingen, zoals archeologie, klimaatdata, historische linguïstiek en de *multispecies* aanpak.¹¹

Zo opent John Iliffe zijn welbekende tekstboek over Afrikaanse geschiedenis uit 1995 met de bewering dat het mogelijk maken van menselijke samenleving met de natuur op een ruig continent een van de grootste Afrikaanse verdiensten is.¹² Hiermee vestigt hij de aandacht op de complexe en soms ongelijkwaardige relatie tussen mensen, ziektes, milieu, dieren en gewassen – een feitelijke voorloper van de *multispecies* benadering.¹³ Gedurende meerdere millennia ontwikkelden Afrikaanse ecosystemen zich in symbiose met mensen, wat overigens niet betekent dat de relatie louter positief was.¹⁴ Gebaseerd op grondig historisch-linguïstisch onderzoek geeft Kathryn de Luna ons inzicht in hoe deze samenlevingsvormen er in de prekoloniale periode uitzagen. Voor Zuid-Centraal Afrika tussen de tiende eeuw v.Chr. en de zeventiende eeuw n.Chr. beweert de Luna dat jacht, visserij en verschillende vormen van verzamelen even belangrijk waren als landbouw als motor van sociale en politieke verandering. In Bantu-sprekende Botatwe samenlevingen

¹¹ Zie bijvoorbeeld: Philip Gooding, *On the Frontiers of the Indian Ocean World. A History of Lake Tanganyika, c.1830-1890* (Cambridge 2022).

¹² John Iliffe, *Africans. The History of a Continent* (Cambridge 1995) 1.

¹³ Jan-Bart Gewald, Marja Spierenburg en Harry Wels eds., *Nature Conservation in Southern Africa. Morality and Marginality: Towards Sentient Conservation?* (Leiden 2019); Sandra Swart, 'Writing Animals into African History', *Critical African Studies* 8.2 (2016) 95-108.

¹⁴ Kristina Douglass e.a., 'Historical Perspectives on Human-Environment Dynamics in Southeast Africa', *Conservation Biology* 33.2 (2019) 260-274; Katharina Neumann e.a., 'First Farmers in the Central African Rainforest. A View from Southern Cameroon', *Quaternary International* 249 (2012) 53-62.

was juist de uitwisseling tussen dorp en 'bush' cruciaal, Niet alleen voor toegang tot honing, rupsen en medicinale planten uit het bos, maar ook om prestige en macht op te bouwen. Zo stonden jagers die succesvol het bos ingingen bij hun dorpsgenoten in hoog aanzien. In een zeldzame ideeëngeschiedenis van landschap en vruchtbaarheid laat De Luna overtuigend zien dat mens en natuur niet te scheiden zijn.¹⁵ Ook auteurs zoals David Schoenbrun en Jan Vansina benadrukken dat toegang tot wildernis essentieel was voor de spirituele, politieke, economische en sociale weerbaarheid van prekoloniale Afrikaanse samenlevingen.¹⁶ De verscheidene natuurgoden, tempels gewijd aan de jacht en rituelen voor het opwekken van regen zijn hier voorbeelden van.

Vanaf de negentiende eeuw bracht de invloed van het kolonialisme in toenemende mate een breuk teweeg in deze manier van samenleven tussen mens en natuur. Europese kolonisten arriveerden op het Afrikaanse continent met ideeën over 'ongerepte natuur' en een wildernis waar geen mensen thuishoorden. Koloniale mogelijkheden poogden om mens en natuur te scheiden, om zo beter controle uit te kunnen oefenen op zowel mensen (primair gezien als productieve arbeidskrachten) als de natuur (die grondstoffen moest leveren waar winst uit gehaald kon worden).¹⁷ Het doel van het

koloniaal beleid was om beweging zo veel mogelijk tegen te gaan: Afrikaanse onderdanen moesten in gevestigde dorpen leven waar zij makkelijk te tellen waren en waar de Britten, Fransen, Portugezen en Belgen belasting konden innen. De koloniale focus op eigendomsrechten van land registreerde alleen landbouwvelden die permanent bewerkt werden en weilanden waar het hele jaar door vee graasde. Nomadische vormen van veeteelt en zwerflandbouw (waarbij boeren elk jaar een nieuw stuk grond van begroeiing ontteden en verbrandden om zo de vruchtbaarheid te maximaliseren) werden als verkwistend gezien.¹⁸ Rigide aannames over de scheiding tussen mens en natuur boden geen ruimte voor gebruiksrechten – voor jagen op wilde dieren en het verzamelen van planten in het bos – of voor gemeenschappelijke vormen van vissen, veehouderij en landgebruik.¹⁹ De wens om een scheiding aan te brengen tussen mens en natuur lag ook ten grondslag aan de eerste pogingen tot geïnstitutionaliseerd natuurbehoud. Stukken bos en later hele reservaten werden afgezet om bomen, wilde dieren en flora te beschermen.²⁰ Hoewel de scheiding tussen

15 Kathryn M. de Luna, *Collecting Food, Cultivating People. Subsistence and Society in Central Africa* (New Haven 2016).

16 David Lee Schoenbrun, *A Green Place, a Good Place. Agrarian Change and Social Identity in the Great Lakes Region to the 15th Century* (Portsmouth 1998); Jan Vansina, *Paths in the Rainforests. Toward a History of Political Tradition in Equatorial Africa* (Madison 1990).

17 Emmanuel Kreike, 'De-Globalisation and Deforestation in Colonial Africa. Closed Markets, the Cattle Complex, and Environmental Change in North-Central Namibia, 1890-1990', *Journal of Southern African Studies* 35.1 (2009) 81-98; Thomas Lekan, *Our Gigantic Zoo. A German Quest to Save the Serengeti* (Oxford 2020); Jacob

S.T. Dlamini, *Safari Nation. A Social History of the Kruger National Park* (Athens 2020); Corey Ross, *Ecology and Power in the Age of Empire. Europe and the Transformation of the Tropical World* (Oxford 2017).

18 Henrietta Moore en Megan Vaughan, *Cutting Down Trees. Gender, Nutrition, and Agricultural Change in the Northern Province of Zambia, 1890-1990* (Portsmouth 1994); Sara Berry, 'Hegemony on a Shoestring. Indirect Rule and Access to Agricultural Land', *Africa* 62.3 (1992) 327-355; John G. Galaty en Pierre Bonte eds., *Herders, Warriors, and Traders. Pastoralism in Africa* (Boulder 1991).

19 Jacht door Europeanen werd wel toegestaan, maar deze diende voornamelijk recreatieve doeleinden. David M. Gordon, *Nachituti's Gift. Economy, Society, and Environment in Central Africa* (Madison 2006); Karen Brown, "'Trees, Forests and Communities'. Some Historical Approaches to Environmental History on Africa', *Area* 35.4 (2003) 343-356.

20 William Beinart, *The Rise of Conservation in South Africa. Settlers, Livestock, and the Environment 1770-1950*

mens en natuur in sommige gevallen leidde tot natuurbehoud, kon het ook een opmaat zijn naar vormen van gewelddadige uitsluiting.²¹ Zo werden beschermde gebieden sinds de koloniale periode veelal beschouwd als vestingen, waar soms letterlijk een hek omheen werd gebouwd.²² Dit riep weerzin op bij omwonenden, die toegang tot het bos, de dieren en de natuur ontzegd werd.²³

Een grondige analyse van de vroege geschiedenis van natuurbehoud is te vinden in het werk van Raf De Bont. Hij benadrukt dat binnen internationale organen zoals de IUCN (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources, opgericht in 1948) wetenschappers gedreven waren om Afrikaanse flora en fauna te beschermen.²⁴ Toch droegen veel initiatieven voor natuurbehoud een sterke koloniale stempel. Ze waren erop gericht controle uit te oefenen over Afrikaanse natuur, dieren en mensen.²⁵ In de historiografie is er de laatste jaren daarom steeds meer aandacht gekomen voor

de omstreden kanten van natuurbehoud. Inmiddels is het welbekend dat jacht door blanke kolonisten in natuurreservaten veel destructiever was voor wild dan Afrikaanse 'stroperij'. De jacht door Afrikanen werd niet gecriminaliseerd om wilde dieren te beschermen, maar was eerder een poging om jagers hun levensonderhoud te ontzeggen zodat zij als arbeiders naar steden zouden trekken.²⁶

Deze koloniale houding zien wij vandaag de dag nog terug, alhoewel ideeën inzake natuurbehoud ook sterk veranderd zijn. In de jaren 1990 ontwikkelde zich een neoliberale vorm van natuurbehoud, een benadering die een monetaire waarde toekende aan natuurbehoud. Wildparken moesten vooral rendabel zijn in kapitalistische zin en de 'ecosystem services' die zij konden leveren werden als bron van winst gezien. Terwijl een marktgerichte benadering natuurbehoud tot op zekere hoogte kan meefinancieren, lijkt de acute biodiversiteitscrisis te suggereren dat bestaande vormen van natuurbehoud op de schop moeten.²⁷ Wat hiervoor in de plaats moet komen is onduidelijk. Bram Büscher en Robert Fletcher pleiten voor een revolutie in het natuurbeheer die de neokoloniale en kapitalistische wortels van natuurbehoud omverwerpt en de rol van de mens als rentmeester van biodiversiteit erkent.²⁸ Zo'n benadering zou lokale Afrikaanse gemeenschappen meer zeggenschap kunnen geven in wildparken. Dit sluit aan bij vormen van gemeenschappelijk beheer van natuurlijke

(Oxford 2003); Jane Carruthers, *The Kruger National Park. A Social and Political History* (Pietermaritzburg 1995); Jan Bender Shetler, *Imagining Serengeti. A History of Landscape Memory in Tanzania from Earliest Times to the Present* (Athens 2007).

21 Guillaume Blanc, *The Invention of Green Colonialism* (Cambridge 2022).

22 Dan Brockington, *Fortress Conservation. The Preservation of the Mkomazi Game Reserve, Tanzania* (Bloomington 2002); Marja Spierenburg en Harry Wels, "'Securing Space". Mapping and Fencing in Transfrontier Conservation in Southern Africa', *Space and Culture* 9,3 (2006) 294-312.

23 Angela Kronenburg García, 'Exploring the 'Layeredness' of Recurring Natural Resource Conflicts. The Role of Loita Maasai Leadership in the Naimina Enkiyio Forest Conflicts in Kenya', *Land Use Policy* 65 (2017) 66-77; Andrew Balmford e.a., 'Conservation Conflicts across Africa', *Science* 291.5513 (2001) 2616-2619.

24 Raf De Bont, *Nature's Diplomats. Science, Internationalism, and Preservation, 1920-1960* (Pittsburgh 2021).

25 Roderick P. Neumann, 'The Postwar Conservation Boom in British Colonial Africa', *Environmental History* 7,1 (2002) 22-47.

26 Edward I. Steinhart, *Black Poachers, White Hunters. A Social History of Hunting in Colonial Kenya* (Athens 2006); zie ook het ERC Starting Grant project van Benoît Henriët, 'FORAGENCY', <https://www.vub.be/nl/nieuws/prestigieuze-erc-starter-grant-voor-vub-onderzoeker>.

27 Robert Fletcher, 'Neoliberal Conservation', in: *Oxford Research Encyclopedia of Anthropology* (2020), <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190854584.013.300>.

28 Bram Büscher en Robert Fletcher, *The Conservation Revolution. Radical Ideas for Saving Nature beyond the Anthropocene* (Londen 2020).

hulpbronnen die de scheiding tussen mens en natuur trachten op te heffen.²⁹

De roerige geschiedenis van natuurbescherming wordt de laatste jaren vanuit nieuwe perspectieven bekeken. Jacob Dlamini schrijft bijvoorbeeld een meer gecompliceerde geschiedenis van het iconische Kruger nationaal park in Zuid-Afrika, waarbij zwarte ervaringen in het park centraal staan. Door aandacht te besteden aan jagers, bedienden, houtverzamelaars en zwarte toeristen in het Krugerpark, tracht hij een meer democratische en hoopvolle kijk op natuurbehoud te bieden.³⁰ Ook Clapperton Chakanetsa Mavhunga vertrekt vanuit een Afrikaans perspectief. Hij beweert dat in Zimbabwe het negeren van Afrikaanse jachtpraktijken en vormen van kennis heeft geleid tot het ontbreken van duurzaamheid in hedendaags natuurbehoud.³¹

Een species die tot dusver onderbelicht is gebleven zijn de dieren. Het baanbrekende werk van onder andere Sandra Swart en Michael Glover stelt dieren centraal in de geschiedenis van Zuidelijk Afrika.³² Ze nemen de belevingswereld van dieren als uitgangspunt en bieden daarmee een radicaal ander perspectief op natuurbehoud, koloniale controle en de invloed van de mens in wildparken. Hun werk trekt de wenselijkheid van meer natuurbehoud en wildparken deels in twijfel. De huidige vormen van natuurbehoud, die hebben gezorgd voor exclusie, conflict en soms zelfs een achteruitgang in de biodiversiteit, moeten

in ieder geval hervormd worden.³³ Een historische benadering laat zien dat patronen van ongelijkheid, veelal ontstaan in de koloniale periode, ten grondslag liggen aan het gebrek aan duurzaamheid in hedendaagse vormen van natuurbehoud in Afrika.

Vanuit het Afrikaanse continent gezien blijkt de klimaatcrisis een koloniale crisis. Dat roept de vraag op wat de koloniale oorsprong van klimaatongelijkheid is. Welke rol heeft de Europese kolonisatie van het Afrikaanse continent gespeeld in de hedendaagse kwetsbaarheid van de Hoorn van Afrika voor droogtes? Hoe werken deze historische relaties door in het heden? En kunnen beleidshervormingen bijdragen aan het terugdringen van ongelijkheid in het Antropoceen?

Milieuverandering en kolonialiteit: enkele voorbeelden

De koloniale periode bracht niet alleen veranderingen teweeg in het denken over natuur en natuurbehoud, maar ook in het beheer van grondstoffen, de organisatie van landbouwproductie en in ideeën over wat ontwikkeling inhield.³⁴ Koloniale milieuveranderingen creëerden bepaalde patronen in de postkoloniale periode die bijzonder hardnekkig bleken. Aan de hand van enkele voorbeelden van zulke 'kolonialiteit' laat ik in dit deel zien hoe deze huidige aspecten van het Antropoceen in Afrika hebben beïnvloed.³⁵

29 Piers Blaikie, 'Is Small Really Beautiful? Community-Based Natural Resource Management in Malawi and Botswana', *World Development* 34.11 (2006) 1942-1957.

30 Dlamini, *Safari Nation*, 260.

31 Clapperton Chakanetsa Mavhunga, *Transient Workspaces. Technologies of Everyday Innovation in Zimbabwe* (Cambridge 2014).

32 Michael J. Glover, 'Cattle and Colonialism. An Animal-Centred History of Southern Africa, 1652-1980s' (Proefschrift, Universiteit Leiden, 2021).

33 Maano Ramutsindela, Frank Matose en Tafadzwa Mushonga eds., *The Violence of Conservation in Africa. State, Militarization and Alternatives* (Cheltenham 2022).

34 Ross, *Ecology and Power*; William Beinart, 'African History and Environmental History', *African Affairs* 99.395 (2000) 269-302.

35 Zie ook: Lesley Green, *Rock / Water / Life. Ecology and Humanities for a Decolonial South Africa* (Durham 2020).

Afrikaanse grondstoffen waren een drijvende kracht achter de Europese kolonisatie van het continent. Goudmijnbouw in Zuid-Afrika, kopermijnbouw in Congo en Zambia en tinmijnbouw in Nigeria zijn hiervan maar enkele voorbeelden.³⁶ Europese kolonisten trachten zo snel mogelijk toegang te krijgen tot zo veel mogelijk waardevolle delfstoffen. Deze activiteiten hadden een verwoestende impact op het leefmilieu. De geschiedenis van de koloniale en postkoloniale lucht-, water- en landvervuiling begint steeds beter beschreven te worden.³⁷ Bezien als 'langzaam geweld' dat desalniettemin levens en landschappen op zijn kop zette, schetsen milieuhistorici de gevolgen van mijnbouw en oliewinning op de belevingswerelden van omwonenden.³⁸ Hoe reageerden gemeenschappen op een veranderend milieu door grondstofwinning? Waarom gingen in sommige gevallen activisten de straat op tegen vervuiling (zoals Ken Saro-Wiwa in Nigeria in de jaren 1990), terwijl in andere gevallen gezinnen zich aanpasten aan het dagelijks leven in een zwaar vervuilde omgeving? Omolade Adunbi beargumenteert dat oliewinning in Nigeria, door zowel multinationals als door lokale artisanale raffinaderijen, heeft geleid tot de sociale dood van het milieu. Waar de kreken van de Niger Delta ooit de bron van vruchtbaarheid en levenskracht waren, zijn de landschappen, waterwegen en mensenlevens nu grondig verwoest door oliewinning. Milieudegradatie

maakt een normaal sociaal leven in dit geval onmogelijk.³⁹

De kolonialiteit van vervuiling wordt duidelijk uit een fenomeen dat de 'decarbonisatiekloof' wordt genoemd.⁴⁰ Terwijl de groene transitie in Europa in grote mate afhankelijk is van Afrikaanse grondstoffen (in zonnepanelen en windmolens zitten bijvoorbeeld tonnen koper), lijden mijnbouw-gemeenschappen in Congo onder verergerde vormen van vervuiling en milieudegradatie.⁴¹ Koloniale ongelijkheden, die veelal worden getypeerd als een 'grondstofvloed', worden zo alleen maar dieper.⁴² Een andere bron van koloniale ongelijkheid die vandaag de dag doorwerkt is de tegenstelling tussen industriële en artisanale mijnbouw. Robyn d'Avignon belicht in haar onderzoek naar goudmijnbouw in Senegal dat prekoloniale vormen van kennis onmisbaar waren voor het slagen van koloniale industriële mijnen. Franse bedrijven miskenden deze kennis echter op structurele basis. Ook vandaag nog worden deze rituele vormen van kennis afgedaan als informele praktijken en worden artisanale mijnbouwers door de Senegalese staat onophoudelijk gecriminaliseerd.⁴³ De relatie tussen industriële en artisanale grondstofwinning is in meerdere gevallen uitermate gespannen, wat soms leidt

36 Peša, 'Anthropocene Narratives'; Gabrielle Hecht, *Residual Governance. How South Africa Foretells Planetary Futures* (Durham 2023).

37 Iva Peša en Corey Ross, 'Extractive Industries and the Environment. Production, Pollution and Protest in Global History', *The Extractive Industries and Society* 8.4 (2021) 100933.

38 Rob Nixon, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* (Cambridge 2011); Gediminas Lesutis, 'Scenes of Subjection. Extractive Frontiers, Symbolic Violence, Dispossession', *Geoforum* (2023) 103681.

39 Omolade Adunbi, *Enclaves of Exception. Special Economic Zones and Extractive Practices in Nigeria* (Bloomington 2022).

40 Benjamin K. Sovacool e.a., 'The Decarbonisation Divide. Contextualizing Landscapes of Low-Carbon Exploitation and Toxicity in Africa', *Global Environmental Change* 60 (2020) 102028.

41 Iva Peša, 'Decarbonization, Democracy and Climate Justice. The Connections between African Mining and European Politics', *Journal of Modern European History* 20.3 (2022) 299-303.

42 Christoph N. Vogel, *Conflict Minerals Inc.. War, Profit and White Saviourism in Eastern Congo* (Oxford 2021).

43 Robyn d'Avignon, *A Ritual Geology. Gold and Subterranean Knowledge in Savanna West Africa* (Durham 2022).

tot openlijk geweld.⁴⁴ Mijnbouw (zowel artisanaal als industrieel) en oliewinning in Afrika brengen milieudegradatie, conflicten en slechte arbeidsomstandigheden met zich mee. Toch blijven veel Afrikaanse regeringen en burgers reikhalzend uitkijken naar de ontdekking van nieuwe grondstoffen in hun gebied. Joseph Mujere legt in zijn documentaire treffend dit ‘wachten’ rondom platinamijnen in Zuid-Afrika vast.⁴⁵ Door de koloniale patronen van vervuiling, eliteverrijking en arbeidsexploitatie lijkt het echter onwaarschijnlijk dat er van deze verwachtingen veel terecht komt. Integendeel, het Antropoceen maakt problemen zoals zure mijnafvoer (Acid Mine Drainage), loodvervuiling en radioactief afval alleen maar erger, zelfs als de grondstofwinning al decennia geleden is gestopt.⁴⁶

In gebieden waar zich vanuit het perspectief van de koloniale staat geen waardevolle grondstoffen bevonden, vestigde deze haar hoop op landbouwproductie, in de vorm van zogenaamde ‘cash crops’.⁴⁷ Met het doel om winst te behalen uit landbouwexport, legden koloniale ambtenaren de nadruk op kwantiteit en uniformiteit. In Noord Nigeria werden bijvoorbeeld pinda's verbouwd, in Tanzania katoen en in Zimbabwe tabak.⁴⁸

44 Grasian Mkodzongi en Samuel J. Spiegel, ‘Mobility, Temporary Migration and Changing Livelihoods in Zimbabwe’s Artisanal Mining Sector’, *The Extractive Industries and Society* 7.3 (2020) 994-1001; Steven van Bockstael, ‘The Persistence of Informality: Perspectives on the Future of Artisanal Mining in Liberia’, *Futures* 62.A (2014) 10-20.

45 Joseph Mujere, documentaire ‘Waiting in a Patinum City’ (2021).

46 Hecht, *Residual Governance*.

47 Gareth Austin, ‘Cash Crops and Freedom. Export Agriculture and the Decline of Slavery in West Africa,’ *International Review of Social History* 54.1 (2009) 1-37.

48 Allen Isaacman en Richard Roberts eds., *Cotton, Colonialism and Social History in Sub-Saharan Africa* (Portsmouth 1995); Jan S. Hogendorn, *Nigerian Groundnut Exports. Origins and Early Development* (Zaria 1978);

In sommige gevallen bracht het verbouwen van gewassen voor de export (zoals koffie of cacao) de voedselzekerheid van landbouwgemeenschappen in gevaar.⁴⁹ Vooral aan het einde van de negentiende eeuw was er veel vraag naar rubber en oliepalm en de arbeid om deze gewassen te verbouwen werd ontrokken aan voedselgewassen.⁵⁰ Bovendien zorgden deze bosgewassen voor grootschalige ontbossing, wat de bodemerrosie versnelde en ook de bodemvruchtbaarheid deed afnemen – iets waarvan kleine boeren direct negatieve gevolgen ondervonden.

Waar overzeese export geen optie was, moesten boeren voedsel verbouwen voor de groeiende steden om zo geld te verdienen voor belastingbetalingen.⁵¹ Vooral maïs rukte zo op als allesoverheersende monocultuur. Maïs, origineel een gewas uit Centraal-Amerika, bereikte Afrika via de ‘Columbian Exchange’. Daar zorgde maïs in eerste instantie voor veel hogere oogstopbrengsten dan graangewassen zoals sorghum en gierst. Toen maïs echter steeds meer als monocultuur werd verbouwd, werd het kwetsbaarder voor gewasziektes, schimmels en onberekenbare regenval. Soms mislukte een oogst hierdoor volledig.⁵² Bryan

Elijah Doro, *Plunder for Profit. A Socio-Environmental History of Tobacco Farming in Southern Rhodesia and Zimbabwe* (Cambridge 2023).

49 Grace Carswell, ‘Food Crops as Cash Crops. The Case of Colonial Kigezi, Uganda’, *Journal of Agrarian Change* 3.4 (2003) 521-551.

50 Jonathan E. Robins, *Oil Palm. A Global History* (Chapel Hill 2021); Reuben A. Loffman, ‘Rubber Production in Africa’, in: *Oxford Research Encyclopedia of African History* (2023), <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277734.013.1119>; Benoît Henriët, *Colonial Impotence. Virtue and Violence in a Congolese Concession (1911-1940)* (Oldenbourg 2021).

51 Gracia Clark, *Onions Are my Husband. Survival and Accumulation by West African Market Women* (Chicago 1994).

52 James McCann, ‘Maize and Grace. History, Corn, and Africa’s New Landscapes, 1500-1999’, *Comparative Studies in Society and History* 43.2 (2001) 246-272; Catherine

Kauma laat zien dat Zimbabwaanse boeren gedurende de gehele twintigste eeuw hun autonomie konden behouden en hun voedselzekerheid konden veiligstellen. Dat deden ze door Afrikaanse graangewassen, zoals sorghum en gierst, te blijven verbouwen, ondanks de steeds dominantier wordende positie van maïs op grootschalige boerderijen van blanke boeren.⁵³

De toenemende dominantie van monoculturen heeft op de lange termijn echter aanzienlijke negatieve gevolgen gehad voor de Afrikaanse landbouw. Niet alleen zijn monoculturen veel gevoeliger voor ziektes en weersveranderingen (momenteel acuut door de steeds grilligere regenval door klimaatverandering), zij kunnen ook zorgen voor snellere bodemuitputting en ernstige bodemerosie. Door de verkoop van genetisch gemodificeerd zaaigoed, dat het alleen goed doet in combinatie met chemische bemesting en pesticiden, worden boeren afhankelijk gemaakt van de markt en van commerciële leveranciers.⁵⁴ Alhoewel er kleinere boeren zijn die bewust niet deelnemen aan dit systeem, blijkt het voor hen steeds moeilijker om in hun levensonderhoud te voorzien. De koloniale voorkeur voor kapitalistische monoculturen heeft zo een reeks onbedoelde gevolgen gehad die het Antropoceen in Afrika hebben verergerd. Deze gevolgen hangen nauw samen met het

destijds gedachtegoed over moderniteit, ontwikkeling en duurzaamheid.

Ontwikkeling en duurzaamheid

Koloniale plannen voor milieubeheer namen ideeën over ‘moderniteit’ en ‘ontwikkeling’ als uitgangspunt.⁵⁵ Grootschalige plannen om landbouw, bossen en water te moderniseren langs Westerse lijnen bleken echter vaak gevolgen te hebben die allesbehalve duurzaam waren voor Afrikaanse ecosystemen.⁵⁶ Toch grijpen hedendaagse klimaatakkoorden vaak terug op koloniale ideeën over wat ‘ontwikkeling’ inhoudt, in plaats van milieubeleid te ontwikkelen dat beter aansluit bij de behoeftes van lokale gemeenschappen.⁵⁷ Wanneer we deze koloniale ideeën onder de loep nemen, komt de problematiek rondom duurzaamheid naar voren.

In de laat-koloniale en postkoloniale periode was het bouwen van grootschalige dammen (om elektriciteit op te wekken uit waterkracht) de belichaming van moderniteit. Maar dammen brachten ook verregaande ecologische transformatie en schade met zich mee.⁵⁸ De Kariba dam, op de grens tussen Zambia en Zimbabwe, werd in 1959 geopend. Met een opslagcapaciteit van

Cymone Fourshey, ‘The Remedy for Hunger Is Bending the Back’. Maize and British Agricultural Policy in Southwestern Tanzania, 1920-1960’, *International Journal of African Historical Studies* 41.2 (2008) 223-261.

53 Bryan Kauma, ‘Small Grains, Small Gains’. African Peasant Small Grains Production and Marketing in Zimbabwe during the Colonial Period, c. 1890-1970s’, *South African Historical Journal* 73.2 (2021) 257-287.

54 Norman Muzhinji en Victor Ntuli, ‘Genetically Modified Organisms and Food Security in Southern Africa. Conundrum and Discourse’, *GM Crops & Food* 12.1 (2021) 25-35.

55 Corrie Decker en Elisabeth McMahon, *The Idea of Development in Africa. A History* (Cambridge 2020).

56 Zie bijvoorbeeld: Nicholas Westcott, *Imperialism & Development. The East African Groundnut Scheme & its Legacy* (Oxford 2020); Lynn Schler en Yonatan N. Gez, ‘Development Shadows. The Afterlife of Collapsed Development Projects in the Zambian Copperbelt’, *Africa Spectrum* 53.3 (2018) 3-31.

57 Keston K. Perry, ‘The New ‘Bond-Age’, Climate Crisis and the Case for Climate Reparations. Unpicking Old/New Colonialities of Finance for Development within the SDGs’, *Geoforum* 126 (2021) 361-371.

58 Barnaby Dye, ‘The Return of ‘High Modernism’? Exploring the Changing Development Paradigm through a Rwandan Case Study of Dam Construction’, *Journal of Eastern African Studies* 10.2 (2016) 303-324.

180 kubieke kilometer moest dit megaproject een moderne toekomst voor de omstreken Centraal Afrikaanse Federatie veiligstellen, gericht op industrialisatie en economische groei. De ontheemding van 57.000 Gwembe Tonga boeren vergrootte echter de bestaande ongelijkheden tussen stad en platteland en tussen landbouw en industrie.⁵⁹ Stephan Miescher vertelt het verhaal van de Ghanese Akosombo dam in de Volta rivier. Voor de creatie van het 400 kilometer lange meer moesten 80.000 mensen wijken in de jaren 1960. Gebruikmakend van uniek interviewmateriaal laat Miescher zien hoe dekolonisatie, de Koude Oorlog en vraagstukken over energierechtvaardigheid samenkomen in de geschiedenis van de Akosombo dam.⁶⁰ Allen en Barbara Isaacman beschrijven in hun boek over de Mozambikaanse Cahora Bassa dam hoe vissen, vogels en mensen, allemaal afhankelijk van de uiterwaarden en rivieroverstromingen van de Zambezi, beïnvloed werden door de bouw van dit megaproject en zijn sociaalecologische gevolgen. Hoe heeft het verlangen om elektriciteit op te wekken voor de apartheidstaat in Zuid-Afrika geleid tot de ontheemding van Mozambikaanse boeren, geweld en milieuvernieling?⁶¹

Ondanks desastreuze uitkomsten voor mens, dier en milieu, wordt de bouw van megadammen nog steeds gezien als een belangrijke oplossing om energiezekerheid te garanderen in Afrika. De Grand Inga Dam in de Democratische Republiek Congo en de Grand Ethiopian Renaissance Dam zijn hier twee voorbeelden van. Deze dammen tonen

aan dat regionale en nationale belangen niet altijd samenvallen en dat controle over water ook kan leiden tot gewelddadige conflicten, zoals in Ethiopië, Sudan en Egypte. Hoe kunnen voedselzekerheid, infrastructuur en staatsmacht bijdragen aan een grotere mate van milieurechtvaardigheid?⁶² Hoewel waterkracht zeker een bron kan zijn van milieuvriendelijkere energie, moeten deze geschiedenissen van ongelijkheid, geweld en milieuverwoesting niet vergeten worden in de roep om meer hydro-elektriciteit.

De bossen van het Congolese oerwoud, de kustbossen in Oost-Afrika en de Guineese bossen in West-Afrika behoren tot de biodiversiteitshotspots van de wereld. Om ontbossing en het uitsterven van planten- en diersoorten te voorkomen zijn programma's zoals REDD+ in het leven geroepen.⁶³ Met steun van de Verenigde Naties proberen zulke internationale initiatieven ontbossing tegen te gaan en daarmee de emissie van broeikasgassen te dempen.⁶⁴ Interventies in bosbeheer hebben echter een lange koloniale geschiedenis van repressieve controle, waarbij eenzijdig bepaald werd hoe omwonenden met het bos mochten omgaan. De jacht, het verzamelen van medicinale planten of honing in beschermde bossen werd verboden, maar conservatiebeleid slaagde er zelden in

59 Julia Tischler, *Light and Power for a Multiracial Nation. The Kariba Dam Scheme in the Central African Federation* (New York 2013).

60 Stephan F. Miescher, *A Dam for Africa. Akosombo Stories from Ghana* (Bloomington 2022).

61 Allen F. Isaacman en Barbara S. Isaacman, *Dams, Displacement, and the Delusion of Development. Cahora Bassa and its Legacies in Mozambique, 1965-2007* (Athens 2013).

62 Nathaniel Green, Benjamin K. Sovacool en Kathleen Hancock, 'Grand Designs. Assessing the African Energy Security Implications of the Grand Inga Dam', *African Studies Review* 58.1 (2015) 133-158; Harry Verhoeven, 'The Grand Ethiopian Renaissance Dam. Africa's Water Tower, Environmental Justice & Infrastructural Power', *Daedalus* 150.4 (2021) 159-180.

63 REDD+ is een programma van de Verenigde Naties, het staat voor 'Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation.'

64 Belachew Gizachew en Lalisa A. Duguma, 'Forest Carbon Monitoring and Reporting for REDD+. What Future for Africa?', *Environmental Management* 58 (2016) 922-930.

om ontbossing te voorkomen.⁶⁵ Een ander probleem met bosbeheer is dat ontbossing zelf niet altijd eenduidig is. James Fairhead en Melissa Leach leggen in hun boek treffend uit hoe landschapsveranderingen in West-Afrika dikwijls foutief zijn geïnterpreteerd. Op de grens tussen bos en savanne spraken koloniale en postkoloniale overheidsambtenaren over ontbossing, terwijl de aanwezigheid van mensen juist had geleid tot meer bebossing. Door huishoudelijk afval en het omploegen van de grond rondom dorpen konden bomen beter groeien, wat ervoor zorgde dat er nieuwe beboste landschappen ontstonden.⁶⁶ Ook de Green Belt Movement van Wangari Maathai laat zien dat mensen goed kunnen zijn voor bomen. Door het planten van bomen – in eerste instantie door individuele vrouwen op een kleinschalige manier – stelt deze beweging vraagstukken van milieubeheer, rechtvaardigheid, mensenrechten en ecofeminisme centraal.⁶⁷ Het succes van deze bewegingen van onderop suggereert dat top-down internationaal beleid misschien niet toereikend is om de biodiversiteitscrisis in Afrika te verhelpen. Er moet meer aandacht komen voor manieren waarop de mens kan samenleven met flora en fauna. Bosbeheer moet wellicht niet trachten om hekken te plaatsen, maar zou juist beweging – van mensen, flora en fauna – mogelijk moeten maken.⁶⁸

Om de hedendaagse klimaatcrisis te kunnen begrijpen is het belangrijk om naar het Afrikaanse continent te kijken, beweert

65 Thaddeus Sunseri, *Wielding the Ax. State Forestry and Social Conflict in Tanzania, 1820-2000* (Athens 2009).

66 James Fairhead en Melissa Leach, *Misreading the African Landscape. Society and Ecology in a Forest-Savanna Mosaic* (Cambridge 1996). Voor Europese voorbeelden, zie Richard C. Hoffmann, *An Environmental History of Medieval Europe* (Cambridge 2014).

67 Grace A. Musila ed., *Wangari Maathai's Registers of Freedom* (Johannesburg 2020).

68 Green, *Rock / Water / Life*.

literair wetenschapper Cajetan Iheka.⁶⁹ Juist door aandacht te hebben voor koloniale stereotypen over wildernis en afval wordt de problematische scheiding tussen natuur en cultuur duidelijk. Dekoloniale denkers, zoals Lesley Green, vragen vervolgens wat voor wetenschap wij nodig hebben om weer uit de klimaatcrisis te komen. 'Ecomodernisme', het idee dat technologische ontwikkeling de oplossing kan bieden aan klimaatproblemen, is duidelijk ontoereikend gebleken. Terwijl het delven van kobalt en lithium in de Democratische Republiek Congo ervoor zorgt dat Nederlandse consumenten in schonere elektrische auto's kunnen rijden, is er geen oplossing voor de verwoesting die mijnbouw met zich meebrengt voor de omwonenden.⁷⁰ Daarom moeten kennis en wetenschap fundamenteel herdacht worden, beargumenteert Green. Het is belangrijk aandacht te hebben voor sociaalecologische netwerken, milieurechtvaardigheid en vormen van kennis die niet uitgaan van extractie.⁷¹ Internationaal beleid dat geen oog heeft voor lokale geschiedenissen en ongelijkheden zal de historische patronen van milieudegradatie waarschijnlijk alleen maar verergeren, zoals de voortdurende promotie van monoculturen en hydro-elektriciteit nu al laat zien.

Conclusie

Kunnen historici bijdragen aan een beter begrip van klimaatongelijkheid in ons planetaire Antropoceen? De voorbeelden die ik in dit artikel behandeld heb, doen ons inzien

69 Cajetan Iheka, *Naturalizing Africa. Ecological Violence, Agency, and Postcolonial Resistance in African Literature* (Cambridge 2017) 13.

70 James H. Smith, *The Eyes of the World. Mining the Digital Age in the Eastern DR Congo* (Chicago 2021).

71 Green, *Rock / Water / Life*.

dat een historische benadering de wortels van hedendaagse diepe onrechtvaardigheden en vormen van geweld kan blootleggen. De gedetailleerde casestudy's van historici zouden ook kunnen bijdragen aan meer duurzaam beleid, dat lessen trekt uit wat er in de afgelopen decennia is misgegaan. Interventionistisch milieubeleid, zoals het bouwen van megadammen, afgeschermd natuureservaten of hedendaagse plannen voor een 'Grote Groene Muur' in de Sahelzone, heeft sinds de koloniale periode de klimaatongelijkheid alleen maar verergerd. Misschien zou meer participatief en kleinschalig klimaatbeleid de biodiversiteits- en klimaatcrisis beter kunnen beteugelen. In pogingen om duurzaamheid te vergroten is het in ieder geval belangrijk om historische patronen van uitsluiting en milieudegradatie stammend uit de koloniale periode te onderkennen. De roep om klimaatherstelbetalingen door Ugandese jeugdactivisten en Senegalese staatshoofden maakt duidelijk dat koloniale geschiedenissen van milieuongelijkheid doorwerken in het heden. Als wij een meer hoopvolle en rechtvaardige toekomst willen dan is het essentieel om de wortels van onze ongelijk geglobaliseerde wereld aan het licht te brengen, zodat er alternatieven kunnen komen voor ons weinig duurzame heden.

Over de auteur

Dr. Iva Peša is universitair docent eigentijdse geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Tussen 2022 en 2027 leidt zij het project 'AFREXTRACT: Environmental histories of resource extraction in Africa', gefinancierd door de European Research Council.⁷² Op basis van langdurig onderzoek schrijft zij over de sociale en milieugeschiedenis van grondstofwinning in Afrika.

Onderzoek voor dit artikel is gefinancierd door de Europese Unie (ERC, AFREXTRACT, projectnummer 101039920). Standpunten en meningen zijn echter van de auteur en geven niet noodzakelijkerwijs de visie van de Europese Unie of de Europese Onderzoek Raad weer. De Europese Unie kan niet aansprakelijk worden gesteld voor de tekst van dit artikel.

Research for this article was funded by the European Union (ERC, AFREXTRACT, project number 101039920). Views and opinions expressed are however those of the author only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Research Council. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

72 <https://www.rug.nl/research/icog/research/research-centres/research-centre-for-historical-studies/projects/afretract/>